

ورزش پهلوانی: هنر و آیین عصر باستان

تاریخ و فرهنگ زورخانه
غلامرضا انصاف پور
نشر اختران، ۱۳۸۶

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی

بیننده‌ای را به خود جلب می‌نمود. این فضا (زورخانه) در شهرهای ایران آمیخته به هنر است و گاه ورزشکاران با توسل به نقاشی‌های روی دیوار بر روحیه‌ی خود به هنگام ورزش می‌افزایند.» (اولتاریوس، ۱۳۶۳: ۱۲۴)

موضوع این نقاشی‌ها برگرفته از شاهنامه فردوسی است که از رشادت‌ها و پهلوانی ایرانیان حکایت می‌کند. به واقع یکی از عواملی که ورزش پهلوانی در ایران را به هنری حماسی بدل می‌سازد، پیوند آن با شاهنامه است.

حاصل یک گزارش تحقیقی در خصوص ورزش زورخانه‌ای در کرمان بیانگر این نکته است که باستانی‌کاران به یاری عناصری چون نقاشی‌ها به دنیای پهلوانی کهن توجه می‌کنند. آنان در گود زورخانه به تصاویر روی دیوارها که یادآور رشادت‌ها و دلآوری ایرانیان در دوره‌های مختلف است، متوسل می‌شوند. در بسیاری از سفرنامه‌ها

ارتباط ورزش باستانی و هنر

در ایران کهن ورزش باستانی از جایگاه و تقدسی خاص برخوردار بوده است. افرادی که به ورزش باستانی می‌پرداختند از روحیات و صفات اخلاقی خاصی برخوردار بودند، روحیاتی از قبیل پاسداری از زندگی خانوادگی، قومی، ملی در برابر تجاوز بیگانگان. هم‌چنین ورزشکاران باستانی علاوه بر دارا بودن روحیه‌ی ایثار و مقاومت به هنر نیز علاقه‌مند بوده‌اند. به واقع ورزش باستانی مجموعه‌ای از هنرهای گوناگون را در موجودیت متعالی خود متجلی می‌ساخت: موسیقی حماسی، پوشش و پوشاک و شعرهایی که به هنگام رقص‌های پهلوانی خوانده می‌شد.

در سفرنامه اولتاریوس آمده است:

«پس از وارد شدن به شهر اصفهان به یکی از زورخانه‌های آن شهر رفتم. نقاشی‌ها و حکاکی‌ها بر روی دیوار هنگام ورود نظر هر

به این موضوع اشاره شده که نقاشی‌های زیبایی بر دیوار و در ورودی زورخانه‌ها حکاکی شده است. بنابراین می‌توان بین هنر نقاشی و ورزش باستانی ارتباط تنگاتنگی قائل شد.

امروزه نیز در نزد بسیاری از باستانی‌کاران مرسوم است که عکس‌ها و تصاویر باستانی‌کاران گذشته را به دیوار منازل یا محل کارشان نصب می‌کنند یا مجموعه‌ای از عکس‌های پهلوانان را تهیه می‌کنند و آن‌ها را الگوی ورزشی خویش قرار می‌دهند. پوریای ولی از جمله این شخصیت‌هاست. در این راستا برخی از ورزشکاران به جمع‌آوری مجموعه‌ای از عکس‌ها به صورت آلبوم عکس و تمبر می‌پردازند و از این طریق روحیه‌ی ورزشی خویش را ارتقا می‌دهند.

معرفی و نقد اثر

مؤلف در کتاب حاضر پیش از بررسی موضوع به مطالعات تاریخی گسترده‌ای پرداخته و سیر تطور ورزش زورخانه‌ای را مورد توجه قرار داده است. به کار بردن روش مطالعه‌ی تاریخی از ویژگی‌های بارز این اثر است. وی در این روش نخست پس از بررسی تاریخ ورزش زورخانه می‌کوشد فلسفه‌ی وجودی و سیر تطور آن را مشخص نماید. در این راستا مؤلف به مطالعات مورخان مشهور خارجی نظیر هرودت، گزنفون، استرابون و افلاطون و... استناد می‌کند. در آثار مورخان یاد شده مطالب سودمندی از ورزش‌های پهلوانی ایرانیان موجود است.

بنابراین در حوزه‌ی مطالعات خویش ابتدا در پی یافتن دلایل و مستندات تاریخی است. در ادامه به ابیات حماسی از شاهنامه فردوسی که از منابع بسیار غنی در خصوص ورزش‌های باستانی ایرانیان به شمار می‌رود، استناد شده است.

از ویژگی دیگر این اثر بررسی تاریخی آیین‌های مرتبط به زورخانه

است. در این شیوه، انصاف‌پور در پی به اثبات رساندن موضوعی است که به عنوان مبنای پیدایش ورزش زورخانه‌ای، روحیه‌ی سلحشوری و مبارزه‌جویی ایرانیان محسوب می‌شده است. جامعه از دیدگاه آنها به دو قطب اهورامزدا و اهریمن تقسیم می‌شد که اهورامزدا در نبرد با اهریمن از سپر و کمان استفاده می‌کند. امروزه در ابزارهای ورزش زورخانه سنگ و کباده به ترتیب نمادی از سپر و کمان هستند. در ادامه نیز تحلیلی تاریخی از سرگذشت عیاران که گروهی سلحشور، جنگجو با اندامی چالاک و خصلت‌های پهلوانی بوده‌اند، ارائه می‌شود.

تبیین تاریخی برخی از رفتارها در ورزش زورخانه بخشی دیگر از مطالب کتاب را به خود اختصاص داده است. برای مثال بستن لنگ به کمر را که امروزه ورزشکاران در زورخانه به هنگام ورزش بر کمر می‌بندند نوعی تبعیت از رفتار عیاران در پیروی از حمزه سیدالشهدا به هنگام نبرد در میدان جنگ تصور می‌کنند که با نهایت از خودگذشتگی با بدن برهنه به میدان می‌رفتند و فقط لنگی بر کمر خود می‌بستند. مؤلف در بخش اول کتاب با به کار بردن روش تاریخی می‌کوشد دلایل و مستندات تاریخی بسیاری را در خصوص موضوع ارائه دهد.

وی در ادامه‌ی همین بخش دلایل ماندگاری آیین جوانمردی را پس از اسلام نزد ایرانیان نشان داده و نقش فتوت نامه‌ها و منابع قدیمی و نیز متصوفان و عرفا را که در آموزش مردم می‌کوشیدند، در ماندگاری آیین جوانمردی مهم می‌پندارد. نمونه‌ای از مطالب چند فتوت‌نامه حاوی اطلاعات آموزنده و سودمند درباره‌ی ورزش زورخانه در بخش مطالعات تاریخی آمده است.

مؤلف آن گاه به دنبال ریشه‌یابی و خاستگاه ورزش زورخانه و به دلیل آن که تاریخ ایران سرشار از پدیده‌های حماسی و تاریخ پهلوانی

است و از نشانه‌های آن نیز رواج کشتی‌گیری و آموزش آیین جنگاوری و جنگ‌های میهنی در تمام طول تاریخ ایران است، سابقه و قدمت ورزش زورخانه را به دوران ایران باستان نسبت می‌دهد. وی در این خصوص به استعمال واژه‌هایی که در ادبیات این ورزش در ایران باستان رواج داشته می‌پردازد. برخی از این واژه‌ها با گذشت چندین سال امروزه نیز در ادبیات ورزش زورخانه مرسوم است. در این زمینه با استناد به آثار تاریخی در پی اثبات موضوع مورد بحث، نمونه‌هایی از متون تاریخی را آورده است.

چالش‌های ورزش زورخانه پس از استیلای اعراب به سرزمین ایرانیان مبحث دیگری است که مؤلف با طرح حوادث تاریخی آن دوره با وجود ممانعت‌های اعراب در برابر ورزشکاران علاقه و تمایل ایرانیان به این ورزش را نشان می‌دهد. وی داستان ممانعت اعراب را از دامن دین اسلام که با آموزه‌های مقدسش از هر آلودگی میراست، جدا ساخته و مسأله‌ی انحراف اعراب را مطرح می‌کند.

در سراسر بخش تاریخ ورزش زورخانه مؤلف می‌کوشد نمونه‌هایی از متون تاریخی را ذکر کند و با به کار بردن روش در زمانی در مطالعات تاریخی، در دوره‌های مختلف به بررسی این ورزش بپردازد.

مؤلف در مطالعات تاریخی خویش به نقش گروه‌های سیاسی در ورزش زورخانه پرداخته و جایگاه ورزشکاران را در امور سیاسی و حکومتی از قرن هفتم تا نهم هجری مشخص می‌سازد. وی با توصیف سرگذشت پهلوانان در دوره‌های مختلف تاریخی که پایگاه و شخصیت اجتماعی پهلوانان را بازگو می‌کند. و ذکر اسامی پهلوانان معروف ایران، تاریخ پهلوانی‌ها و رشادتهای آن‌ها همچنین از طریق سرگذشت نامه‌نویسی در پی اثبات قدمت و تقدس ورزش زورخانه است.

مرحوم انصاف‌پور مطالعات تاریخی خویش را تا آنجا پیش می‌برد که عناوین رایج در هر دوره را تبیین کرده و در پی اثبات این موضوع است که در سیر تطور ورزش زورخانه گروه‌های نوینی پدید آمدند که هر کدام از آنها نقش‌های مختلفی ایفا نمودند.

مؤلف در بررسی سیر تحول آداب و آیین‌های ورزش زورخانه با استفاده از روش مشاهده‌ی مشارکتی خود از نزدیک به مشاهده‌ی آداب و آیین‌های این ورزش پرداخته و در پی کشف تغییرات پدید آمده در آداب و آیین‌های ورزش زورخانه است.

در بخش دوم و در بحث آداب و رسوم و اصطلاحات رایج ورزش زورخانه وی با به کار بردن روش تاریخی، آداب و آیین‌هایی را که در فرهنگ ایران باستان مرسوم بوده، ذکر کرده و در بررسی آیین‌ها با تاکید بر عامل زمان دوره‌ی رواج آن را مشخص می‌کند. آداب و رفتارهای رایج بین تماشاگران، مرشد و ورزشکاران و همچنین ادبیات و اشعار رایج در ورزش زورخانه که از مهم‌ترین موضوعات ورزش زورخانه به شمار می‌رود نیز در این بخش بررسی شده است.

بخش سوم و پایانی این اثر انواع حرکات و نرمش‌ها را در ورزش زورخانه به ترتیب بررسی می‌کند.

مؤلف برای بیان دقیق‌تر حرکات ورزشی از عکس، نقاشی و طرح مدد بسته است. او ضمن شرح هر یک از حرکات می‌کوشد به علل

وجودی آنها نیز بپردازد.

در توصیف ابزارها، ابزارهای قدیمی و جدید با یکدیگر مقایسه می‌شوند. در این زمینه مؤلف برای اثبات یافته‌های خویش به منابع و اسناد تاریخی رجوع کرده است و علل پیدایش برخی از حرکات را بنا به روایت‌های مختلف بیان می‌کند. از ویژگی‌های این فصل توصیف دقیق و همه جانبه‌ی موضوع است که فهم مراحل عملیات ورزش را برای مخاطب فراهم می‌سازد. در این راستا مؤلف تا حدی پیش رفته است و نت‌های صدای ضربه‌های طبل را هماهنگ با حرکات ورزشکاران ثبت نموده است.

سرانجام این بخش نیز با بهره جستن از روش تاریخی برای هر یک از ابزارهای ورزش زورخانه مفاهیم نمادین قائل می‌شود که برخی از آنها در ایران باستان به عنوان ابزار جنگی محسوب می‌شدند و در مجموع ورزش زورخانه‌ای نوعی تمرین و آماده شدن برای جنگ و پیکار بوده است.

بنابراین، این اثر با استفاده از روش تاریخی، سیر تطور ورزش زورخانه‌ای را بررسی و اطلاعات جامعی را در اختیار مخاطبان قرار می‌دهد. با این تفاسیر از نواقص و کاستی‌هایی نیز برخوردار است که در صورت برطرف شدن می‌تواند ارزش این اثر را دو چندان نماید.

نواقص و کاستی‌ها

از آنجایی که این اثر دارای عنوان کلی تاریخ و فرهنگ زورخانه است اما از طرح مباحثی غافل مانده است. برای مثال پوشاک ورزش زورخانه سرشار از نمادهاست و همگام با تاریخ کهن در پیوند است. بنابراین بهتر بود در فصلی مستقل به بررسی پوشاک پرداخته می‌شد. سیر تطور و نمادشناسی پوشاک ورزش زورخانه از جمله موضوعاتی است که پرداختن به آن به غنای این اثر می‌افزود. بررسی پوشاک ورزش زورخانه نه تنها خاستگاه برخی از آداب و آیین‌ها را در این خصوص روشن می‌سازد بلکه روش‌های استفاده از پوشاک ورزش زورخانه سرشار از مفاهیم نمادین است که سلسله مراتب احترام ورزشکاران نسبت به یکدیگر در آن نهفته است. برای مثال در شیوه‌ی بستن لنگ رسوم و آدابی رایج است. در این راستا پهلوانان و پیش‌کسوتان می‌توانند لنگ خود را آزاد بگذارند اما نوچه‌ها و تازه‌کارها حتماً باید دامن لنگ را از وسط پا بالا کشیده و روی لنگ استوار کنند.

همچنین عدم عنوان‌بندی دقیق مطالب و عدم ساختار مناسب، ذهن مخاطب را در درک مطالب آشفته می‌سازد. مؤلف در برخی از فصول به توضیح مختصر بسنده کرده است که شاید این امر به دلیل عدم حضور وی در حوزه‌های مختلف فرهنگی به هنگام ثبت این ورزش بوده است. بنابراین در مطالب برخی از فصول کاستی‌هایی دیده می‌شود از جمله در توضیح حرکات پا که به چهار نوع آن بسنده شده است. درحالی‌که با توجه به قدمت این ورزش در برخی از حوزه‌های فرهنگی ایران حرکات پا به نام آن مناطق نامگذاری شده‌اند. حرکت پای کرمانی، کرمانشاهی و انواع حرکات پای تبریزی (یکی تبریزی،

دوتای تبریزی، سه تایی تبریزی) از جمله آنهاست.

با توجه به عنوان این اثر «تاریخ و فرهنگ زورخانه» ضرورت داشت به باورها و اعتقادات رایج در این ورزش بیشتر پرداخته می‌شد. بحث باورها پیوندی ناگسستنی با اعتقادات دینی ورزشکاران دارد و با مطالعه‌ی آن می‌توان به تقدس این ورزش در نزد ایرانیان پی برد. برای مثال در بین ورزشکاران مرسوم است به محض ورود به گود به شش گوشه‌ی آن بوسه بزنند زیرا که در باور آنها شش ضلعی بودن گود... زورخانه برگرفته از شش گوشه‌ی مزار امام حسین(ع) است و ورزشکاران با نظم و ترتیب خاصی در گود قرار می‌گیرند که ترتیب آن بدین گونه است:

۱. سادات ۲. قهرمان ۳. پهلوان ۴. نوچه‌ها ۵. نوحه‌ها ۶. مبتدی
به باور ورزشکاران گود برطرف‌کننده‌ی حوائج است و هر شخصی که بدون وضو وارد آن شود اتفاق ناگواری برای وی رخ می‌دهد. هم‌چنین معماری زورخانه‌ها در مناطق مختلف ایران قابل بررسی است. زورخانه‌های مناطق کویری از لحاظ معماری چه تفاوت‌هایی با زورخانه‌های سایر مناطق ایران دارند. نظریه‌های گوناگونی در خصوص معماری زورخانه‌ها مطرح شده است. از جمله یک معمار ایتالیایی در رساله‌ی خویش درباره‌ی معماری ابنیه‌های تاریخی ایران آورده است:

«اشکال مشتق از دایره همچون چهارگوش، شش‌گوش و هفت‌گوش و نظایر آن در معماری کهن ایرانی از کامل‌ترین و طبیعی‌ترین شکل هندسی و در نتیجه نمودی مستقیم از عقل الهی است و این گونه بناها را دارای طرحی متناسب و هماهنگ می‌داند که بتواند مظهری از وجود ربانی باشد.» (مریت، ۱۳۶۸: ۳۰)

«در ادبیات ایلامی میانه، هشتی زورخانه به معنای بنیان، بنیاد و جایگاه اصلی معنی شده است و به نوعی به مکان مقدس اطلاق می‌شود و در واژه‌های دیگر به معنای معبد یا به معنای «حریم پاک و مقدس» معنی می‌شود. بنابراین معماری زورخانه نیز سرشار از مفاهیم غنی است و علل پیدایش این گونه معماری ریشه در باورهای عمیق ایرانیان باستان دارد.» (تهرانچی، ۱۳۶۹: ۴۵)

سرانجام موضوع دیگری که این اثر به بررسی آن نپرداخته فن‌آوری ساخت ابزارهای مورد استفاده در ورزش زورخانه است، گرچه این ابزارها امروزه از لحاظ جنس و شکل دچار تغییرات اساسی شده‌اند اما بررسی شیوه‌ها و فنون ساخت آنها به عنوان بخشی از فرهنگ ورزش زورخانه‌ای ضروری به نظر می‌رسد.

منابع

۱. اولتاریوس، آدم. سفرنامه اولتاریوس، ترجمه‌ی احمد بهپور، تهران: ابتکار، ۱۳۶۳.
۲. مریت، هاکس. خاطرات سفر به ایران، ترجمه‌ی محمد تقی اکبری، احمد نمایی، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۶۸.
۳. تهرانچی، محمد. پژوهشی در ورزش زورخانه‌ای، تهران: کتابسرا، چاپ اول، ۱۳۶۴.

یخ‌نوردی و صعودهای ترکیبی (از مقدماتی تا پیشرفته)

افشین یوسفی

ناشر: مؤلف

ورزش یخ‌نوردی و اساساً صعودهای ترکیبی در بسیاری از نقاط ایران ورزش‌هایی ناشناخته‌اند و شاید عدم امکانات لازم برای انجام آنها در همه‌ی نقاط کشور بر این عدم آشنایی افزوده باشد. مؤلف در بررسی این کتاب به صورتی مستقل و تخصصی به دو مقوله‌ی یخ‌نوردی و صعود ترکیبی پرداخته است، موضوعی که شاید تنها در کتاب‌های کوهنوردی به مسائل پایه‌ای آن اشاره شده باشد. کتاب حاضر از جمله چند کتاب تألیفی است که در زمینه‌ی کوهنوردی به زبان فارسی منتشر شده است. کتاب مخاطبان خاصی دارد و بیشتر علاقه‌مندان جدی این رشته را مورد توجه قرار داده است. به عبارتی نویسنده، کتاب را برای استفاده‌ی افرادی به نگارش درآورده که از فنون اصلی و پایه‌ای سنگ‌نوردی و یخ و برف آگاهی بیشتری دارند.

کتاب با ذکر مقدمه‌ای در ۱۳ فصل ارائه شده است:

تعاریف عمومی، ابزارهای یخ‌نوردی، گره‌ها، تکنیک‌های پایه، صعود آبشارهای عمودی، صعود سرطناپ و روش‌های نصب میانی، کارگاه‌ها، تاکتیک‌های صعود، صعودهای ترکیبی و درای تولینگ، فرود، تمرینات یخ‌نوردی و رسم کروکی و نظام درجه‌بندی در یخ‌نوردی.

در فصل‌های ۱۳ گانه‌ی کتاب عمده‌ی روش‌ها توضیح داده شده و علاوه بر آن مختصری از تمرین‌های آمادگی و صنعت این ورزش، چگونگی ساخت دیواره‌های یخی آمده است. هم‌چنین از شکل‌ها و عکس‌های متعددی استفاده شده است.